

Cackowski, Stefan

Nauczyciele wiejscy województwa chełmińskiego w pruskim katastrze podatkowym z 1772/1773 roku : przyczynek do historii szkolnictwa

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia 20 (158), 145-155

1985

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zakład Historii Powszechnej i Polski XVI—XVIII wieku

Stefan Cackowski

NAUCZYCIELE WIEJSKY WOJEWÓDZTWA CHEŁMIŃSKIEGO W PRUSKIM KATASTRZE PODATKOWYM Z 1772/1773 ROKU. PRZYSZYNEK DO HISTORII SZKOLNICTWA

Zarys treści. Zadaniem artykułu jest przekazanie pełnych informacji źródłowych o nauczycielach wiejskich województwa chełmińskiego na podstawie pruskiego katastru podatkowego z 1772 r. Zostały one ujęte w formie tabelarycznej. We wstępie informuje autor o miejscu, zakresie i charakterze danych katastru w tej materii oraz rozpatruje problem ich pełności na tle przepisów o szkolnictwie wiejskim w czasach przedrozbiorowych. Zwraca też uwagę na sprawę narodowości i pochodzenia nauczycieli wiejskich.

Sporządzony przez władze pruskie w końcu 1772 i na początku 1773 r. kataster podatkowy zabranych Polsce Prus Królewskich przedstawia ilościowy i jakościowy obraz społeczeństwa i gospodarki tych ziem w okresie pierwszego rozbioru Polski¹. Pozwala on badać strukturę społeczną, majątkową i zawodową ludności wiejskiej; badania jej są już zapoczątkowane w odniesieniu do województwa chełmińskiego². W trakcie tych badań natknęliśmy się na grupę zawodową mieszkańców wsi związaną ze szkolnictwem wiejskim. Składa się ona z osób określanych mianem „Schulmeister”, oznaczającym nauczyciela i zarazem kierownika szkoły wiejskiej³. Informacje o tej grupie mieszkańców zostaną wykorzystane w badaniach zawodowej struktury ludności wiejskiej tylko w ujęciu globalnym. Mogą one jednak mieć większe znaczenie dla historii oświaty, szkolnictwa. Takie wiadomości jak nazwisko, stan rodzinny i elementy

¹ Por. S. Cackowski, *Z dziejów polityki ekonomicznej pruskiego absolutyzmu. Kataster podatkowy z r. 1772/73 dla ziem pierwszego zaboru pruskiego*, Zesz. nauk. UMK, Historia III, Toruń 1967, s. 41—76.

² Tenże, *Struktura społeczna i gospodarcza wsi województwa chełmińskiego w okresie pierwszego rozbioru Polski. Osadnictwo i ludność chłopska*, Toruń 1985.

³ E. Waschinski, *Das kirchliche Bildungswesen in Ermland, Westpreussen und Posen*, Bd. 1, *Die von der Kirche eingerichteten Lehranstalten: Pfarrschulen, höhere Schulen, Priesterseminäre*, Breslau 1928, S. 98—142.

majątku nauczycieli, a także geograficzne rozmieszczenie i przynależność własnościowa miejscowości mogą mieć wpływ na ocenę stanu i rozwoju szkolnictwa oraz stosunku do niego instytucji i osób. Dlatego informacje o nauczycielach wiejskich województwa chełmińskiego, zebrane z katastru pruskiego, przekazujemy w niniejszej publikacji historykom oświaty. Ich podstawę stanowiły fotokopie marburskiej kopii katastru⁴, znajdujące się w zbiorach Towarzystwa Naukowego w Toruniu.

Informacje o nauczycielach wiejskich podano w katastrze tylko w jego tabeli szczegółowej, ujmującej całą ludność danej wsi z wyszczególnieniem nazwisk, grupy społecznej, zawodu, stanu rodzinnego i majątkowego (ziemia, inwentarz żywy, zasiewy). Inne części katastru nie zawierają wiadomości o szkołach i nauczycielach. Komisja klasyfikacyjna przeprowadzająca spis, taksację majątku, szacunek dochodów i obliczenie wysokości podatku nie interesowała się szkołami i nauczycielami. Nie uwzględniały tego „indaganda” ustalone przez tę komisję i sporządzony według nich protokół spisowy. Cała akcja miała charakter fiskalny, stąd też brak zainteresowania instytucją nie przynoszącą dochodu i grupą osób nieprodukcyjnych.

Informacje o nauczycielach podano w katastrze zgodnie z 8 punktem „indagandów” w ankiecie 52-punktowej (punkt 6 ankiety 34-punktowej)⁵, zawierającej pytania o liczbę gospodarzy łącznie z rzemieślnikami i bezrolnymi, o ich stan rodzinny i majątek oraz zalecającej ujęcie odpowiedzi w formie tabeli; powinien być w niej podany zawód głów rodzin ujętych w katastrze. Wiadomości o nauczycielach wiejskich w województwie chełmińskim obejmują: nazwisko i imię, określenie zawodu, stan rodzinny, zatrudnianie służby, użytkowanie ziemi i zasiewy na niej, posiadanie inwentarza żywego.

Zawód, wyróżniający nauczycieli spośród innych grup ludności, określono w katastrze jednoznacznie jako „Schulmeister” i tylko tak nazwane osoby włączyliśmy do prezentowanej w tej publikacji zbiorowości. Nazwiska nauczycieli są umieszczone zwykle w dolnej, końcowej części tabelarycznego opisu wśród mieszkańców bezrolnych. Najczęściej zostali ujęci poza grupami społecznymi istniejącymi we wsi, a w katastrze wyodrębnionymi osobnymi tytułami, np. „Bauern”, „Gärtner”. Niekiedy jednak zaliczono ich do jednej z warstw, zwykle najniższych w społecznej hierarchii wsi, tj. chałupników i komorników (w terminologii niemieckiej „Einwohner, Käthner, Instleute, Einlieger”). Na 69 nauczycieli tylko 20 (29%) znajduje się w określonej grupie społecznej, najczęściej (12) wśród komorników; ale jeden, we wsi Lisewo, występuje w grupie gburów jako użytkownik 15 morgów ziemi, a więc jako samodzielny rolnik.

⁴ S. Cackowski, *Z dziejów polityki ekonomicznej*, s. 58—59.

⁵ *Ibid.*, s. 64—66.

W katastrze wsi województwa chełmińskiego ujęto 69 nauczycieli. Na podstawie praktycznej znajomości tego źródła nie można stwierdzić, że jest to liczba pełna. Nie ma bowiem pewności, czy podanie zawodów nierolniczych jest wyczerpujące. Ponadto wiadomo, że nauczycielami w szkołach wiejskich (a także miejskich) byli organiści⁶, a wśród miejscowości z nauczycielami brak wielu ośrodków parafii katolickich, przy których zwykle szkoły egzystowały. Tylko 14 wsi (21%) z wykazanymi nauczycielami było siedzibami parafii; stanowiło to około 12% wszystkich parafii istniejących na terenie województwa. Kataster nie identyfikuje organisty i „Schulmeistra” w jednej osobie. „Schulmeister” i organista występują równocześnie tylko w trzech wsiach w osobnych kategoriach ludności: w Bursztynowie organista jest wymieniony w grupie gospodarzy jako użytkownik 15 morgów roli, a nauczyciel wśród mieszkańców na wolnym gruncie, w Czarnowie nauczyciel jest ujęty w wykazie po kornikach, a organista na gruncie plebańskim, w Mokrem (starostwo gruzdzkie) nauczyciela zapisano wśród chałupników („Einwohner”), a organistę przy plebaństwie⁷. W innych jedenastu wsiach z kościołami katolickimi wykazano tylko nauczycieli, a w większości wsi — ośrodkach parafii — tylko organistów. Tylko czterech nauczycieli kataster wymienia przy plebaństwie lub na roli plebańskiej.

Z faktu występowania nauczycieli wiejskich poza ośrodkami parafii katolickich można wnioskować, że prowadzili oni szkoły nie parafialne, ale wyznaniowe. Możliwość istnienia szkół wiejskich poza ośrodkami parafii potwierdzają wilkierze wiejskie. Na przykład wilkierz dla wsi klasztoru oliwskiego z 1616 r. mówi, że mieszkańcy „...szkolnego także, dobrego i pilnego katolika, w każdej wsi powinni chować...”⁸; według wilkierza starostwa łąkorskiego z 1692—1705 postanowiono, aby mieszkańcy wsi „...dzieci swoje, póki się do roboty nie zdadzą, do wiejskiej szkoły posyłali...”⁹, podobnie stanowił wilkierz klucza lubawskiego w dobrach biskupstwa chełmińskiego z 1756—1758 r.¹⁰; wilkierz starostwa puckiego z 1765 r. przewidywał, „...aby każda wieś majątniejsza wspólnie swoim sumptem szkolnego trzymała” [...], gdzie zaś mniejsza wieś lub mniej dobrze mający się ludzie, tam dwie poblizsze wsie [...] jednego szkolnego utrzymywać będą...”¹¹.

⁶ E. Waschinski, *Das kirchliche Bildungswesen*, Bd. 1, s. 99 i liczne przykłady w dodatku źródłowym — s. 282—403.

⁷ Kataster, Film 10, nr 3058; Film 89, nr 1420; Film 74, nr 1200.

⁸ *Polskie ustawy wiejskie z XV—XVIII w.*, wyd. S. Kutrzeba i A. Mańkowski, Archiwum Komisji Prawniczej PAU, t. 11, Kraków 1938, s. 74.

⁹ *Ibid.*, s. 180.

¹⁰ *Ibid.*, s. 345.

¹¹ *Ibid.*, s. 397.

Sytuacja taka, przewidziana aktami normującymi organizację i życie wsi w Prusach Królewskich wyjaśnia istnienie nauczycieli we wsiach o różnej liczebności i zamożności mieszkańców, jak również niewykazanie ich w większości wsi województwa chełmińskiego. Na około 900 miejscowości opisanych w katastrze nauczycieli wykazano tylko w 68, czyli w około 7⁰/. Spośród nich 33 (49⁰%) to wsie królewskie, 18 (26⁰%) było własnością szlachty, 13 (19⁰%) należało do miast i tylko 4 (6⁰%) stanowiło własność instytucji kościelnych, które wówczas organizowały oświatę i opiekowały się nią. Prawdopodobnie w dobrach kościelnych szkoły istniały przy kościołach parafialnych, a funkcje nauczycieli pełnili organisci¹². W stosunku do wszystkich osiedli wiejskich, należących w 1772 r. do poszczególnych rodzajów własności ziemskiej¹³, wsie z podanymi w katastrze nauczycielami stanowiły: w majątkach miejskich około 16⁰/, w królewszczyznach około 10⁰/, w posiadłościach szlacheckich około 6⁰/, w dobrach kościelnych około 2⁰/. W tych wskaźnikach szczególnie korzystnie przedstawiają się wsie należące do miast, charakteryzujące się rozwiniętą samorządnością gromadzką, uregulowanym przez kontrakty i umowy użytkowaniem ziemi, dużą rolą stosunków rynkowo-pieniężnych (czynszowy charakter renty i kontakt gospodarczy z miastem) i znacznym stopniem wolności mieszkańców. Można powiedzieć, że wsie te miały postępową gospodarkę i postępowe społeczeństwo i że postęp ten wyraził się także w zakresie szkolnictwa, w jego upowszechnieniu. Zwrócimy jeszcze uwagę, że 53 (78⁰%) miejscowości leżało na terenie powiatu chełmińskiego, w którym te postępowe elementy społeczne i gospodarcze były bardziej rozwinięte niż w powiecie Michałowskim. Ale zarazem dane te sugerują, że wykazani w katastrze nauczyciele nie reprezentują całego szkolnictwa wiejskiego, tylko ewangelickie i żydowskie.

Wiąże się to ze składem etnicznym i wyznaniowym mieszkańców wsi, m.in. z osadnictwem olenderskim; olendrom wolno było utrzymywać we wsi nauczyciela¹⁴. We wsi Sosnówka np. wymieniona jest szkoła ewangelicka z jednym nauczycielem i szkoła menonicka bez nauczyciela; podkreśla to wyznaniowy charakter ówczesnych szkół. Również etniczna gru-

¹² Np. w wizytacji diecezji chełmińskiej z 1756 r. biskupa W. Leskiego przy parafii w Lidzbarku Welskim, do której należało 12 wsi zanotowano jako uposażenie organisty „*pro instructione puerorum secundum contractum*” — Archiwum Diecezji Chełmińskiej w Pelplinie, C. 54, s. 10.

¹³ S. Cackowski, *Struktura społeczna i gospodarcza*, tabl. 8, wszystkich osiedli wiejskich było 952, w tym, królewskich 346, szlacheckich 320, kościelnych 195, szlachecko-kościelnych 10, miejskich 81.

¹⁴ K. Ciesielska, *Osadnictwo „olęderskie” w Prusach Królewskich i na Kujawach w świetle kontraktów osadniczych*, *Studia i Materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza*, t. 4, z. 2, 1958, s. 241.

pa żydowska miała swoich nauczycieli w Fitowie, Kuriadach i Pokrzywnie¹⁵.

Należy jeszcze zwrócić uwagę przyszłego badacza na pisownię i brzmienie imion i nazwisk nauczycieli. Są one w większości niepolskie. W spisie katastralnym, sporządzonym przez pruskich urzędników, wszystkie imiona zostały zmienione, otrzymały formę niemiecką, np. Jan — Johann, Jerzy — Georg, Maciej — Mathias itp. Niemiecką pisownię i formę nadawano też nazwiskom, co można stwierdzić porównując lustrację z 1765 r. z katastrem. Przykłady są także w załączonym wykazie nauczycieli, np. Jacob Szenckewitz (Dźwierzno) to Jakób Szenkiewicz (lub Szynekiewicz), Johann Gorecki (Lisewo) to Jan Górecki, Joseph Jacobowitz (Kuriady) to Józef Jakóbowicz. Zmieniona pisownia nazwiska może nadać mu obcy charakter, np. Peter Blek (Białobłoty) zamiast Piotr Blek, Georg Trincke (Budziszewo) zamiast Jerzy Trynka czy Johann Lentz (Wydrzno) zamiast Jan Lenc. Niestety nie można stwierdzić pisowni imion i nazwisk w źródłach polskich, gdyż ani lustracje, ani inwentarze dóbr nie rejestrowały imiennie tej grupy ludności. Brzmienie imion i nazwisk, zmienionych w katastrze, nie może być podstawą do wnioskowania o narodowości nauczycieli. To samo dotyczy pochodzenia nauczycieli. Fakt, że w lustracji z 1765 r. spotkaliśmy we wsi Skarszewo (starostwo pokrzywnickie) gburę o nazwisku Rosfeld¹⁶, które w katastrze miał nauczyciel w tej wsi, wskazuje na możliwość pochodzenia z lokalnego środowiska i na kierunek badań tego zagadnienia.

Kolejna grupa informacji o nauczycielach wiejskich województwa chełmińskiego dotyczy stanu cywilnego i rodzinnego; sześćdziesięciu nauczycieli (82%) miało rodziny, w tym 50 (77%) posiadało 1—6 dzieci, najczęściej po dwoje poniżej 12 lat. Żony i dzieci podano tylko w ujęciu liczbowym, bez imion, z podziałem dzieci według płci i wieku w grupach poniżej i powyżej 12 lat. Nauczyciele rzadko (tylko czterech) zatrudniali służbę — dziewczkę (3) i parobka (1); nie zawsze wiązało się to z użytkowaniem ziemi.

Elementy majątku nauczycieli to ziemia, użytkowana tylko przez 8 (12%) członków tej grupy zawodowej w wymiarze 0,5—15 morgów, i zasiewy na niej oraz inwentarz żywy stanowiący ich własność. Najczęściej nauczyciele posiadali krowy (40) po 1—2 sztuki i świnie (14) po 1—3 sztuki, rzadziej konie (4), bydło młode i opasy (5) i owce (2). Inwentarz żywy wykazano u 45 nauczycieli (65%).

¹⁵ W Fitowie były 42 rodziny żydowskie — Kataster, Film 82, nr 864; w Kuriadach było 16 rodzin żydowskich — *ibid.*, Film 94, nr 3259; w Pokrzywnie było 20 rodzin żydowskich — *ibid.*, Film 75, nr 647.

¹⁶ AGAD, ASK dział 46, nr 40, s. 150v.

Wiadomości o nauczycielach wiejskich w województwie chełmińskim w 1772/1773 r., zawarte w pruskim katastrze podatkowym, podajemy w wykazie według alfabetycznej kolejności wsi. Dane dotyczące wsi obejmują: nazwę polską i (w nawiasie) użytą w katastrze, jeśli różniła się bardzo, oraz przynależność parafialną, która określa położenie wsi i ułatwia jej lokalizację (kolumna 1), a także rodzaj własności i nazwisko właściciela-użytkownika lub przynależność do starostwa (kolumna 2); nazwisko właściciela-użytkownika nie zostało ustalone dla kilku wsi. W informacjach dotyczących nauczycieli podano: nazwisko (kolumna 3), stan liczbowy rodziny (kolumna 4 i 5) i posiadany inwentarz żywy (kolumna 6). Ze względu na sporadyczne występowanie służby (parobcy, dziewczki) i ziemi (morgi-pręty) informacje o nich podano w uwagach (kolumna 7). Podano w niej także uwagi o miejscu ujęcia nauczycieli w katastrze, jeśli nastąpiło to w ramach określonych grup społecznych lub przy kościele-plebaństwie; brak takich informacji oznacza, że nauczyciele zostali zapisani poza grupami społecznymi, osobno. Z informacji zawartych w katastrze nie podano w wykazie tylko wysiewów na użytkowanych morgach.

Jak już wspomniano, wiadomości o nauczycielach wiejskich województwa chełmińskiego zebrano z fotokopii tabeli głównej katastru z jego marburskiej kopii; skonfrontowano je z mikrofilmami odpisów merseburskich katastru. Oba przekazy znajdują się w zbiorach Towarzystwa Naukowego w Toruniu¹⁷. Przy poszczególnych miejscowościach nie podawano miejsca w katastrze (sygnatury, taśmy, klatki).

W wykazie użyto następujących skrótów:

bstwo	— biskupstwo	król.	— królewska, królew-
c.	— córki		szczyzna
ek.	— ekonomia	m.	— miasto (przy nazwie
emf.	— emfiteutyczna dzierżawa		miasta)
Gr.	— Gross (przy nazwie miejscowości)	miej.	— miejska
gracj.	— gracjalna (za zasługi)	mscu	— miejscu
inw.	— inwentarz	op.	— opas
j.	— bydło młode	ow.	— owca
k.	— koń	par.	— parafia
Kl.	— Klein (przy nazwie miejscowości)	s.	— synowie
kośc.	— kościelna	stwo	— starostwo
kr.	— krowa	szl.	— szlachecka
		św.	— świnia

¹⁷ Wykorzystano filmy nr nr: 64, 70—75, 79—101, 109—112, 122—129 obejmujące wszystkie okręgi-Amty województwa chełmińskiego.

Użyte w „Uwagach” (kolumna 7) terminy oznaczają:

<i>Einlieger</i>	— komornicy	<i>Käthner</i>	— chałupnicy
<i>Einwohner</i>	— chałupnicy	<i>Mietskäthner</i>	— chałupnicy
<i>Instleute</i>	— komornicy		czynszowi

Wykaz nauczycieli wiejskich ujętych w katastrze podatkowym pruskim z 1772/1773 r. na terenie województwa chełmińskiego

Miejscowość, parafia	Rodzaj własności, właściciel	Nauczyciel, imię, nazwisko *	Rodzina		Inw. żywy	Uwagi
			żona	dzie- ci **		
1	2	3	4	5	6	7
Adamowo (Adamsdorf) par. Grudziądz	król. emf., J. Jezierski	Jacob Jansz	1	s. 2—	2 kr. 1 kr. 1 op. 1 św.	1 dziewczka 6,5 morga roli
Białobłoty (Blotta) par. Unisław	kość., bstwo chełmińskie	Peter Blek	1	s. 1+	2 kr. 2 św.	
Błonowo (Blunowo) par. Łasin	król. emf., Kruszyński	protestant	1	s. 1—		nazwisko nie- czytelne
Borki par. Czarze	szl., Niborski z Gzina	Christian Poess	1	s. 2 c. 2	2 kr.	
Budziszewo par. Książki Wiel- kie	król. emf.	Georg Trincke	1	s. 1+	1 kr. 1 j.	
Bukowiec par. Lembarg	król., stwo brodnickie	George	1	s. 2— c. 1— c. 1+	2 kr.	wśród <i>Instleute</i> 1 mórg roli
Bursztynowo par. w mscu	król., stwo radzyńskie	Christ. Mühlcke	1		1 kr.	
Czarne Błota (Bruch) par. Górszk	miej., m. Toruń	Philip Bensel	1	c. 1—		
Czarnowo par. w mscu	miej., m. Toruń	Adam Orlowski	1	c. 2	1 kr. 1 św.	4 morgi 22 przęty roli
Dolne Wymiary (Nieder Ausmass) par. Chełmno	miej., m. Chełmno	Ferdinand Joachim	1	s. 1 c. 1	1 kr.	
Dusocin (Duszozin) par. Mokre	król., stwo grudziądzkie	Johann Arrendt	1	s. 3+ c. 1+	1 kr.	wśród <i>Einwohner</i>
Dźwierzno (Dzwirszen) par. w mscu	kość., benedyk- tynki z Torunia	Jacob Szencke- witz	1	s. 1 c. 1	2 kr.	

1	2	3	4	5	6	7
Fitowo par. Szwarceno- wo	król., klucz krotoszyński	Abraham Aron Boor	1 —	s. 1— c. 1— s. 1— c. 1—		żyd żyd
Galczewo (Galtschewa) par. Golub Gołębiewo par. Radzyn Górsk (Gurske) par. w mscu Grabowiec par. Brodnica Gutowo par. Górsk	szl., Ignacy Wagner król., stwo radzyńskie miej., m. Toruń król. emf. miej., m. Toruń	Christ. Schmidt Christoph Müller Carl Mancke Johann Lux Daniel Bensel	1 1 1 — 1	s. 1 c. 1 s. 1— c. 3— c. 1— s. 3— c. 2— c. 1+	2 kr. 1 kr. 1 św. 1 kr.	wśród <i>Käthner</i> przy plebaństwie wśród <i>Miets- käthner</i>
Jaworze par. Golub Katarzynka (Katarinken) par. Wąbrzeźno Kobylanka (Kabluncka) par. Okonin	szl., Działyń- ska z Mroczy szl., Paweł Czapski król., stwo pokrzywnickie	Johann Mathias Strohschein Branden- burger Schulmei- ster	1 1	s. 1 c. 3	1 kr.	samotny, wśród <i>Instleute</i> brak nazwiska
Kokocko par. Słarogród Konojady par. Lembarg Kotnowo par. Płużnica Książki Wielkie par. w mscu Kuriady par. Wlewsk Lisewo par. w mscu	kość., bstwo chełmińskie szl. król., stwo lipienieckie król. emf.	Chr. Haus- wald Michel Kleiske Andr. Pritz Gottfried Kleinfiltz Joseph Jacobowitz Johann Gorecki	1 1 1 1 1	s. 1— c. 1+ s. 2 c. 1 s. 1— c. 1— s. 1— c. 1— c. 1	1 kr. 1 j. 1 kr. 2 kr. 2 kr. 1 św. 1 kr.	1 dziewczka wśród <i>Instleute</i> 1 mórg roli żyd 1 parobek wśród gburów 15 morgów roli 1 dziewczka wśród <i>Einlieger</i> 9 morgów roli
Lubicz (Leibitsch) par. w mscu Łabędź (Labenz) par. Płużnica Łopatki Polskie par. w mscu Łunawy Wielkie (Gr. Lunau) par. Chełmno	miej., m. Toruń szl., Caden- Trzciniński król. gracj., F. Ostrowicki miej., m. Chełmno	Johann Senf Chr. Niclaw Meyer Christ. Ludw. Wolff	1 1	c. 2— 2 kr.	1 kr.	samotny, na ple- bańskim gruncie wśród <i>Instleute</i>
			1	c. 1+	1 kr. 3 św.	

1	2	3	4	5	6	7
Małki (Malken) par. Wrocki	król. emf.	Christ. Thudmenn	1	s. 2+ c. 1—	1 kr. 1 j. 1 św.	
Mokre (Mokerau) par. w mscu	król., stwo grudziądzkie	Christian Milan	1	s. 2— c. 1+	1 kr.	wśród <i>Einlieger</i>
Nicwałd par. Okonin	król., stwo pokrzywnickie	Andreas Michalski	1	s. 2— c. 1—		
Nowa Wieś Szl. (Neuendorff) par. Płowęż	szl., Tomasz Czapski	Jacob Behrend	1	s. 1+ c. 1—	2 kr.	wśród <i>Instleute</i> i rzemieślników
Nowe Mosty (Neu Brück) par. Rogoźno	król., ek. rogozińska	Johann Meldeyss	—	s. 1— c. 3—	1 kr. 1 św.	
Osetno par. Ostrowite	szl., Tomasz Czapski	Jacob Pepernitz	1		1 kr.	wśród <i>Instleute</i>
Ostrów - Wielka Kępa (Gr. Kampe) par. Ostromecko	szl., Paweł Mo- stowski	Martin Tyrlei	1			
Owczarki (Wossarke) par. Grudziądz	król., stwo grudziądzkie	Christian Hoffman				samotny
Pastwisko par. Okonin	król., stwo pokrzywnickie	Christo- phorus Schut	1			
Pędzewo (Pensau) par. Czarnowo	miej., m. Toruń	Henrich Richert	1	s. 3— c. 2—		
Piątek par. Szembruk	król., ek. rogozińska	Johann Mank	1	s. 1— s. 1+ c. 4—	1 św.	
Pieczewo par. Jabłonowo	szl.	Andr. Ge- bert	1	s. 1— c. 2—	2 kr. 5 ow.	
Płużnica (Plusnitz) par. w mscu	szl., Franciszek Orłowski	Lucas Szenke- witz	1	c. 1	1 kr. 1 św.	przy plebaństwie
Pokrzywno (Engelsburg) par. Okonin	król., stwo pokrzywnickie	Hirsch Salomon	1			żyd
Radowiska Małe par. Radowiska Wielkie	szl., Kazimierz Zboiński	Heinrich Mentz	1	s. 2—	2 św.	
Rogowo par. w mscu	miej., m. Toruń	Carl Rose	1			
Rogówko par. Rogowo	miej., m. Toruń	Rawe	1	s. 1— c. 1—		

1	2	3	4	5	6	7
Rozgarty (Rosgarth) par. Chełmno	miej., m. Chełmno	Martin Fisch	1	s. 2— c. 1—	1 kr. 1 św.	wśród <i>Instleute</i>
Rożental (Rosenthal) par. w mscu	król., stwo radzyńskie	Münchau	1			
Rożnowo par. Starogród	kość., bstwo chełmińskie	Kret- schmer	1	s. 3— c. 1—		
Rychnowo (Richnow) par. Linowo	król., stwo radzyńskie	Janschek	1	s. 3— c. 1— c. 1+		wśród <i>Einwohner</i>
Ryńsk par. w mscu	szl., Wilszycki	Johann Gradowski			2 k.	1 mórg roli ple- bańskiej samotny
Rywałd (Rehwalde) par. w mscu	król., stwo radzyńskie	With				
Sadlinki par. Jabłonowo	szl., Czapski	Marx	1	c. 2—	1 kr.	wśród rzemie- ślników
Skarszewy par. Okonia	król., stwo pokrzywnickie	Gottfried Rossfeld	1		1 kr. 2 św.	pół morga roli
Stanisławka par. Wąbrzeźno	szl., Paweł Czapski	Martin Stroschein	1	s. 4	1 kr. 4 ow.	
Sumowo par. Bobrowo	szl., Jeziernski	Johann Neubauer	1	s. 1— c. 1—	1 kr.	wśród <i>Instleute</i>
Sosnowka (Schönsee) par. Chełmno	miej., m. Chełmno	bez na- zwiska	1			<i>ewangelische Schule; meno- nitische Schule</i> nie podano nau- czyciela
Szczepanki par. Jabłonowo	szl.	Fror. Lange	1	s. 1—	1 kr.	
Tylice par. Nieżywiec	król., stwo brodnickie	Michel Bosse	1	s. 1+ c. 4—	2 kr.	wśród <i>Käthner</i>
Wałyczek (Kl. Wallitsch) par. Wąbrzeźno	król. emf., K. Bagniewska	Mich. Huss	1	s. 1	1 kr.	
Wełcz Wielki (Gr. Woltz) par. Mokre	król., stwo grudziądzkie	George Wendler	1			
Wiewiórki par. w mscu	król., stwo pokrzywnickie	Gottfr. Chr. Schmidt	1	s. 1— c. 1—	1 kr.	wśród <i>Einlieger</i>
Wydrzno (Wiedersee) par. Szywałd	król., ek. rogozińska	Johann Lentz	1	c. 2—	1 kr.	wśród <i>Instleute</i>

1	2	3	4	5	6	7
Zakurzewo (Sackrau) par. Grudziądz Zielnowo (Selnowo) par. Radzyn Zła Wieś Wielka (Gr Bösendorf) par. Czarnowo	król., stwo grudziądzkie król., stwo radzyńskie miej., m. Toruń	Johann Jacob Unger Weidenthal Michel Feder	1 1 1	c. 3— — s. 2—	1 kr. 1 kr. 2 św.	

* Imiona i nazwiska według pisowni źródła; skrótów nie rozwiązywano.

** Podane za liczbami znaki oznaczają: „-” = poniżej 12 lat, „+” = ponad 12 lat.

DORFSCHULLEHRER IN DER WOIWODSCHAFT CHEŁMNO (KULM)
IM PREUßISCHEN GRUNDSTEUERBUCH 1772/1773.
EIN BEITRAG ZUR GESCHICHTE DES SCHULWESENS

Zusammenfassung

Die vorliegende Veröffentlichung enthält Informationen über Dorfschulmeister der Woiwodschaft Chełmno, die im Grundsteuerbuch für das erste preußische Teilungsgebiet im Jahre 1772/1773 enthalten sind. Die Angaben betreffen nur diejenigen, die, als Schulmeister bezeichnet, zugleich als Lehrer und Dorfschulleiter tätig waren. Informationen über Schulmeister gab es in Grundsteuerbüchern von 68 unter 952 Dörfern. Davon gehörten 33 Schulen (49%) den königlichen Gütern an, 18 (26%) dem Adel, 13 (18%) den Städten und nur 4 (6%) den kirchlichen Institutionen, die damals das Schulwesen organisierten und überwachten. Da nur 15 Dörfer Pfarrzentren bildeten, so wurde demnach auf die Schulmeister und Schulen lediglich in 14% Pfarrgemeinden hingewiesen. Die Mehrheit der im Grundsteuerbuch genannten Schulmeister wirkte also außer Pfarrgemeinden. Dies hing mit der ethnischen und konfessionellen Angehörigkeit der Dorfbewohner in der Woiwodschaft Chełmno zusammen, u.a. mit der holländischen Ansiedlung; im Vertrag wurde den Holländern das Recht zugesichert, Dorfschulen zu führen.

Das Grundsteuerbuch enthält Angaben sowohl über Dörfer, in denen die Schulmeister wirkten, als auch über die Schulmeister selbst. Die die Dörfer betreffenden Angaben umfassen die Namen und die Pfarrangehörigkeit, was für eine nähere Bestimmung der Dorflage nötig war, sowie die Besitzart und den Namen des Besitzers. Die Angaben über die Schulmeister umfassen: das Namenverzeichnis, den Familienstand (Kinder nach Geschlecht und Altersgruppen unter (—) und über (+) 12 Jahre), die Dienerschaft (Knechte und Mägde) und das Vermögen: das Grundbesitztum (Morgen), lebendes Inventar (Kühe, Jungvieh, Gästvieh, Schweine, Schafe, Pferde). In Anmerkungen wurde auf die Einteilung der Schulmeister im Rahmen gesellschaftlicher Gruppen oder des Pfarramtes hingewiesen.